

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Яни Михайлов Милчаков,

за дисертационния труд за присъждане на образователна и научна степен 'доктор' по област на висше образование 2. Хуманитарни науки професионално направление 2.1. Филология; Теория и история на литературата на тема:

„Опозицията град – село в българската проза от Освобождението до края на Първата световна война“

Докторант: Даниела Беличовска

Научен ръководител: доц. д-р Пламен Антов

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № 249/ 15. 2015 г. на Директора на Института за литература към БАН съм определен за член на научното жури за защита на дисертационния труд на тема: „Опозицията град – село в българската проза от Освобождението до края на Първата световна война“ за придобиване на образователна и научна степен „доктор“. Автор на дисертационния труд е Даниела Трифонова Беличовска. Представеният в процедурата за защита комплект документи съответствува на изискванията, произтичащи от Закона за развитие на академичния състав. Дисертационният труд е разработен на 274 компютърни страници в „Пролог“, 3 глави и „Заклучение“. Главите са доста подробно сегментирани и пояснени в подзаглавия като „Духовно-психологическият свят на патриархалния човек и на градската личност – подобия и противопоставяния в психологията на селския и на градския човек. Типове контакти в селото и в града.“ Такова решение е симпатичен авторски жест към читателя и то следва целта за единство между заявения културноантропологичен подстъп към темата, литературнотеоретичната и социологическата основа на изследването, и топиката на опозицията „Град↔Село“ в българската проза от разглеждания период като конкретен предмет на интерпретация и очаквана рецепция. Като цяло в композиционно отношение текстът спазва тематично - съдържателните ориентири и структурните критерии за оформянето на дисертационна теза. Авторефератът резюмира проблемното поле, интерпретаторския подход, използвания понятиен апарат, разглежданите автори и произведения, основните тези, оригиналните изводи и приноси на изследването. Използуваната и цитирана литература съдържа 262 библиографски позиции. Би трябвало обаче художествените произведения и научно-теоретичните книги, монографии, студии и статии да бъдат отразени в отделни списъци и рубрики. Библиографската справка на книжните издания не е изготвена според стандартните описания. Същата забележка се

отнася и за включените там електронни публикации с посочвания „литернет“. Текстът категорично се нуждае от един последен коректорски преглед, тъй като не са рядкост пунктуационните и печатните грешки (особено дразни двукратно повторената „европейзация“ на 37 стр.).

2. Кратки биографични данни за докторанта

След дипломирането си през 1990 г. в СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет Славянски филологии по специалността „Българска филология“ Даниела Беличовска работи като учител в различни образователни степени. Ръководи ателие за ученици - литературни творци. Професионалната биография на докторантката свидетелства за придобити теоретични компетенции в специализирани методически и литературоведски семинари, квалификационни и езикови курсове. Даниела Беличовска притежава добра езикова подготовка, богат и разнообразен опит на литературен педагог с активна нагласа към най-новите тенденции и форми в обучението по литература. Докторантката има 16 публикации по темата на дисертацията в специализирани научни издания и участва във филологически форуми.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Несъмнено признание и висока оценка заслужава изборът на Даниела Беличовска да приеме сериозните предизвикателства, пред които нейната тема изправя културната антропология, съвременната литературна мисъл, социологията, историята и не на последно място – критиката на идеологиите. Това оправдава привеждането на следния тезисен и максимално лаконичен обзор на хилядолетия интелектуална история, в чиито контекст трябва да бъде осмислена работата на докторантката. Пространствената, цивилизационна, моралистка и ценностна антитеза „Град↔Село“ може да бъде проследена в европейски и в български исторически контекст по многообразни философски, културни, литературни и политически линии; Идеализацията на селския живот например личи още от античните буколики, персоналния ореол и легендите за Катон Стария - до ренесансовите дидактични идилии. Специално „антиурбанната“ критика още от зората на Новото време срещу „Града-Молох“ фокусира изключително разнородни философски, политически и естетически идеи и движения. Невъзможно е те да бъдат вместени във всеобхватна дескриптивна и интерпретативна рамка, още повече, че те преминават не само през европейските литературни пространства и „европоцентричните“ културни периодизации. Някои мотиви на антиномията „Град↔Село“ например култивира и хилядолетната китайска „чиновническа поезия“. В нея със статут на задължителни лирико-психологически топоси звучат декларираното отегчение на поета от политиката и Града - и копнежът му по спокойно съзерцание и самовглъбена медитация сред природата или край селото в задушевни разговори с неговите мъдри непоковарени от градската суета обитатели; маниерната дворцова изкуственост на рококо балансират

пасторалните сюжети и т.н. Интегралност на литературно-политически дискурс обаче в актуален за Новото време смисъл противопоставянето между „чистото Село” и „покварения Град” придобива във времето на сантиментализма и романтизма. (Заслужава внимание и антиурбанната патетика в българската възрожденска литература и публицистика, особено у Ил. Блъсков, Н. Геров, Хр. Ботев, Л. Каравелов) Към края на XIX в. движения като народничеството и сиромасомилството с тенденциозната си литература политизират селото като социален „обект” на просветителска, педагогическа, литературна, комунална и цялостна цивилизаторска активност от страна на напредничавата интелигенция, но едновременно и го естетизират като „субект” на автентични ценности и традиции, които самата градска интелигенция трябва да усвои от миналото на вече забравилите тези ценности, тънещ в невежество народ. Тази тематична линия, докторантката е коментирала изчерпателно. Първите говорители на тоталитарните идеологии в началото на XX в. в Западна Европа (Франция, Италия, Германия) биологизират по същество географското противопоставяне между двете вербализирани сфери от значения, едната от които (рустикалната) съдържа „чистотата”, „органиката”, „здравето”, „нравствеността”, „родното”, „единството” и „традицията”, а другата (урбанната) – „мръсотията”, „изкуствеността”, „чуждото”, „болестта”, „покварата”, „егоизма” и „гибелните нововъдения”. Фаворизирането на селото като расово-биологична, духовна и нравствена опора на органичната общност е фундаментален елемент както за германския националсоциализъм, така и за идеологиите на радикалните „протофашистки” и антисемитски движения в цяла Европа. Те модифицират русонистката сантименталност пред „естеството”, което загива в ада на „градовете като гробове на човечеството”, традициите на романтизма, усилващ паралела „Град↔Гроб” с безброй печални метафори за „Града като гробница на традицията и историята” (така мрачно го вижда Вилхелм Х. Рил през 1823 г.) През 1919 г. един от най-големите бестселъри на хуманитаристиката на XX в. – „Залезът на Запада” на Освалд Шпенглер посвещава носталгична апология на Селото; малко по-късно един от идеолозите на Третия Райх А. Розенберг ще посочи в „Митът на XX век” отново космополитния град като злокобно място, където немският народ пропада в „расов хаос”. Топиката на „урбанното зло” като образна комбинаторика и коннотации е навсякъде една и съща и не се отличава от тази в натуралистките романи: в съчинението на Розенберг заразата на града - многолика и затова още по-зловеща и разяждаща напират отвсякъде: „тържшица”, „банки”, „заложни къщи”, „еврейски лихвари”, „публични домове”, „морални патологии”, „хазарт”, „разврат”, „венерически болести”, „мизерия”, „престъпност”, „нечиста кръв” и т.н. Ако във визиите на романтиците обаче Градът заплашва да унищожи невинната душа и чистотата на неповторимата човешка индивидуалност, според принципния антииндивидуализъм на тоталитарните доктрини Градът връхлита с деструктивната си разлагача мощ цялата нация. Тази линия е ясно изразена и в българската народопсихологическа есеистика от междувоенния период, където селото е глорифицирано в много текстове на Н. Шейтанов, Я. Янев и др. Така в крайно огрубени щрихи изглежда интелектуалният климат, който предопределя в дискурсивни категории

изследваната от Даниела Беличовска антитеза до 1944 г. След него Селото (непременно „край завод“ и „МТ-станция“!) също става предмет на държавна идеологическа доктрина с радикални социотехнически проекти и програми под тракторни и ТКЗС-арско-коллективистки емблеми. Докато в средата на 60-те години настъпва обрат в консервативната му идеализация. Тя се осъществява под знака на „изгубените ценности“, „котловината“, „коренотърсачеството“ и оксиморонния призив „Напред към миналото!“, изречен от Т. Жечев в дискретно съответстваща властова и идеологическа конюнктура.

4.Познаване на проблема

Даниела Беличовска притежава поглед на литератор с разбиране за философското, културноантропологичното и специфично литературоведското значение на изследваната опозиция, която без съмнение е реален, сложен и много интересен проблем за интердисциплинарната хуманитаристика. Докторантката с видим изследователски импулс, интерес и емоционална съпричастност се стреми да хармонизира класически и актуални концепции в научната литература по темата, демонстрира литературна култура, ерудиция и осведоменост по темата на своя дисертационен труд, както и в паралелни познавателни области. Не проявява обаче никаква или много слаба критична селективност към цитираните тези и авторитети. В резултат се получават странни, чудати и трудно аргументирани съседства на интелектуални и интерпретаторски парадигми, с които е невъзможно да се борави едновременно. Псевдонаучната и манипулативна галиматия под престижното име „народопсихология“, с която са обслужвани какви ли не етногенетически, геостратегически, педагогически и пр. конюнктури в българската политическа история от близо век насам, например, съседства с тезите на голям световен (и особено важен за културологията и литературознанието) социолог като Г. Зимел. Заявеното от авторката намерение да потърси теоретична и методологическа опора „*през призмата на ключови изследвания на Зимел, Уилям Съмър и Варзоновцев, и от Райна Гаврилова, Веска Кожухарова, Илия Йовчев, Панталей Зарев. Светлана Христова*“ илюстрира забележката ми- с цялата почит към изброените твърдя, че само 1 име сред тях (плюс споменатият в съседство М. Вебер) принадлежи към хуманитаристката класика. Правя следната искрена колегиална уговорка. Изобщо не става дума – а би било и морално осъдително- днес, във време на пълен обществен, културен и научно интерпретаторски плурализъм да отправяме идеологическа анатема към един наистина нееднозначен като научно наследство, отдавна починал литератор, който в други обществени условия от много високите си политически, държавни и академични постове е отправял доста идеологически анатемии към български литератори, които са били лишени дори от правото да се защитят. Става дума за това, че поставяйки П. Зарев до Ю. Хабермас ние поставяме не два цитата и две имена, а две драматично, и даже трагично конфронтирани интерпретаторски парадигми- на „институционалния“ и на „интелектуалния“ марксизъм.

Конфронтацията в СССР от 30-те години бележат разстрелите на съавторите и приятелите на М.Бахтин от „Марксизмът и философията на езика“, концлагерите, в които изчезват много техни колеги и съмишленици, самоубийството на В. Бенямин по време на едновременно и координирано преследване на марксисткия социолог на културата от НКВД и Гестапо, идейния обрат на Г. Лукач през Унгарското въстание от 1956 г., емиграцията и социалния остракизм, които преживяват марксистките литературоведи и хуманитаристи - дисиденти след 1968 г. Това е непълен, но достатъчен аргумент за непримиримостта на двата интерпретаторски подхода, въпреки някои общи марксистки идеологеми на вербално-декларативно равнище. Съвсем правилно и задължително - работата очертава същностни тематични, топоси и стилкови паралели с поезията от изследвания период (напр. с „Елате ни виждете“ на Ив. Вазов). Точно поради това не мога да обясня отсъствието на, може би, най-силната лирическа творба на българския символизъм в прекия образен и ценностен сблъсък „Град↔Село“- каквато е поемата „Градът“ на Вен. Тин. (Стефан Тинтеров) от 1910 г.

5. Методика на изследването

Обещаващо и напълно логично спрямо спецификата на темата работата на Даниела Беличовска декларира избрания интердисциплинарен подход и задачата си *„през достиженията на съвременната социология да бъде изследвана и препрочетена литературата и съответните проблемни ареали; а от друга страна – анализ на начина, по който художественият език интерпретира със своите собствени възможности социологическата материя“*. Изрази обаче като *„Релативизмът (вероятно-„релациите“?) между социология и литература е методологическата призма на работата.“* (с. 7) компрометират още от първите страници терминологичната прецизност на дисертацията. За съжаление, в текста те са част от серия термини, употребени не на място, или в неясен смисъл, който се налага да бъде допълнително дефиниран: *„Училището и успехите на Гочо започват лека-полека да разграждат маргиналията (вероятно – «маргиналността»?) , в която е затворен героя» Конституирана в резистентността (»поставена в «съпротивителността» - безсмислица! или «поставена в устойчивостта срещу...»- също тавтологична безсмислица!) на вярата в значимостта на започнатото, в решимостта и искрената посветеност на образоването на хората, фигурата на учителя не е част от един изолиран свят, въпреки че действително погледнато, високото, почти мистично за непросветените им съграждани измерение на образоваността ...»(с. 234) „чиято психология (на учителите – литературни герои- б.м. Я.М.) е симбиоза (терминът се отнася за биологично съжителство или „паразитна иконимия“ между организми, по-уместен в контекста на идеални категории би бил „синтезът“ - б.м. Я.М.) от неконтролируеми страсти и дълбока енигматичност.“(?) Липсват ориентири по модела „история на понятията“, а също така и по-точни дефиниции на интензивно използвани и ключови за работата термини като „социотоп“- епизодично появил се през 1982-1994 неологизъм в немската социология и антропология. Това е твърде проблематична страна*

на труда с определено минусови последици за неговото цялостно звучене. По - сериозен недостътък обаче е, че никъде не става ясно каква точно литературносоциологическа методология, школа, концепция се въприема от докторантката от „металитературоведско” или „работно-техническо гледище”. Даниела Беличовска твърди, че : „Темата е изследвана не само от гледна точка на литературата, но и през натрупванията на социологията. (точно „натрупванията“ в социологията са много условни, тъй като тя се слави като рязко „дисконтюниретна” наука!- б.м. Я.М.) Целта ни беше да се спрем на един проблем, който през последните години като цяло е бил извън интереса на литературнознанието. Основните постановки по този въпрос са идеологически и методологически остарели.” (с.247). Аз обаче не мисля , че са остарели например като „постановки по този въпрос” няколко пряко свързани с темата на дисертацията текстове на Лора Шумкова („На Града и на модерността”, „Предварителна типология на българските литературни градове (1918 – 1938). Най - вероятно поради висока теоретична взискателност докторантката оставя дори без цитатно внимание публикации във водещи периодични хуманитаристки издания и книги върху историята на социологията на литературата с отзвук и нас и в чужбина. В една от тези студии под заглавие „Град” и „село”: литература и политика (краят на XIX - 20/30-те години на XX в.)” е изследвана и антиномията в зараждането на рустикалните тоталитарни утопии. Така вместо придържане към специализираните полета за емпирични, теоретични и исторически проучвания на социологията на литературата като дисциплина (каквито са: социология на литературния текст, разбиран като експресия на колективна идеология, на исторически манталитет, на позиция, която дадена общност заема в социалната структура; социология на творчеството и авторството; социология на литературните среди и центрове; социология на литературната рецепция, която обхваща: социология на литературния вкус; социология на читателя; социология на публиката; социология на критиката), в работата най-често се наблюдава механично съпоставяне на мотив, персонаж, топос и тема в цитирана социологическа и съответно- литературоведска интерпретация. Изцяло подкрепям намерението и като читател оценявам усилията на авторката да свърже двата подхода; на моменти в работата този тип паралели са сполучливи и познавателно синхронизирани. Ако вземем обаче напосоки данни от една интересна социологическа студия върху комуналната картина и антропологията на българския град - какво ще ни (поде)каже например като фон на самоубийствата на Д. Бояджиев и П.К. Яворов количественият показател, че по същото време, когато поетите слагат край на живота си, самоубийствата и опитите за самоубийства в България (главно в София) са 103 случая на 1 000 000 души? За социологията и историческата демография самоубийствата на двамата български поети са просто 2 бройки в общата статистика. Литературната наука обаче не може да не ги тълкува и отвъд „суицидалната” тенденция в тогавашна България с целия символичен ореол (а в някои случаи, които психиатрията нарича „вертерови самоубийства”- и литературни пози) около жеста на самоубийството на поета, който се създава в

литературата, в социалните ракурси на найното възприемане и в стереотипите на Поета-Самоубиец от Сантиментализма насам.

5. Оригинаалност и приноси на изследването

Сред някои сериозни теоретични неравности в Пролога, където докторантката дефинира основните понятия и категории на труда си (като общността Vs. обществото, Селото, Големият град, Провинциалният град и т.н., кръгът изследвани автори - Михалаки Георгиев, Ив. Вазов, Т. Влайков, Елин Пелин, Антон Страшимиров, К. Константинов, белетристични произведения, свидетелства на мемоаристи, документирани данни за развитието на градската среда, население и инфраструктура след Освобождението и т.н.), оригиналните интерпретаторски намерения на Даниела Беличовска са дали резултати в обособени части на изследването (като „*Институцията като белег на модерния градски живот и на етатисткото*“ с подглави: *Институцията като белег на модерното: Урбанистично и етатистко. Чинovníкът като фигура на институционалното. Два основни статуса, в които е поместен чиновникът в литературата*) и последвалите глави. Тук (в резултатен „трансфер“ на съвременни трудове („Места на всекидневие”) като видимо качество и достойнство на работата до нейния край се откроява систематизираната от докторантката матрица от институции, пространства, социални роли, персонифицирани административни статуси със силно (и разбира се, конвенционално) присъствие в литературата (като бирника, чиновника, офицера, съдията, войника) - олицетворения и конфликтни медиатори между новоизгражданата българска държавност, гражданското общество и човека. В анализите върху специфичния следосвобожденски литературен процес (във втората част на Пролога) не липсват компромисни констатации, „баластови“ привеждания на известни литературни факти и тенденции (напр. отношенията „Мисъл“-Вазов), и очаквани обобщения върху динамиката в противопоставянето „реализъм-модернизъм“. Като цяло обаче Даниела Беличовска успява да обособи важните линии за разработваната тема и да я включи в литературноисторическата реконструкция на периода. Посветената на „*Социотопите в селото и града*“ втора глава притежава и самостоятелна дескриптивна стойност с инвентаризирането на дома, кръчмата, мегданът, църквата, училището, общината като места на публичността и социалната комуникация в селото - и кафенетата, бирариите, баровете, ресторантите, министерствата, учрежденията, банките, съдилищата - съответно в града. Докторантката успява да убеди читателя на своя труд, че хората, българите, разделени от тези топоси, не само живеят, мислят, общуват, трудят се, следват различни морални императиви, материални цели, „кариерна етика“, възприемат линеарно или циклично хода на времето и на отредения им живот, страдат, скучаят (анализът на скуката като модерно психологическо състояние и мотив на литературни тематизации е сред силните оригинални моменти в работата, така може да се оцени и анализът на казармата с населяващите я типове), обичат и създават семейства различно, но и че българската литература възприема ценностно и социално тяхната разделеност като актуална и важна тема, която налага свои повествователни модели,

сюжети, типове персонажи и стилови конвенции. Изключителният статус на две ключови институции в българския живот през Възраждането - в патриархалния свят и в града: църквата и училището обяснява специалното им обособяване в последната глава. Докторантката проследява постепенната деидеализация и дискредитация на техния духовен престиж, интелектуален ресурс и цялостен морален авторитет (по същество такава се наблюдава и през Възраждането; сродни образи на „дивака учител“ срещаме не само у Ботев, но още и в словата на Йосиф Брадати, а малко по-меки саркастични издевателства над недостойни за сана си и за Храма Господен „калугери и попове“, и „православни скотове“ прозвучават в не едно литературно произведение от времето на българското Възраждане). Тълкувателски принос на Даниела Беличовска е ясното диференциране на психологическите, социално - активистките и просветителските иновации в образите на следосвобожденските учители - литературни герои – тъжна биографична емблема на техния отдаден на доброто живот, високи идеали и благородни дела завинаги остава Христо Максимов-Мирчо. Паралелният оригинален анализ на два разказа, към които българското литературознание се обръща изключително рядко – „Чичо Джуро“ на Тодор Влайков и „Герой“ на Константин Величков, се основава на ясно очертани сюжетни зависимости между фикционалните образи на идеалиста учител и реалистично възпроизведената селска среда с всичко, с което нейният характерен манталитет пречи на просветителските стремежи - лош битов консерватизъм, невежество, недоверие в каквито и да е новаторски инициативи и т.н..

6. Критични бележки и препоръки

В най - сбита форма, освен някои вече посочени конкретни проблематични моменти и слабости в труда на Даниела Беличовска бих отправил и следните общи препоръки. Те са адресирани не в назидателен, а напълно в колегиален тон към литератор с амбиция, от чиито бъдещи работи оправдано може да се очаква значително повече.

- Работата категорично би спечелила ако в нея не се срещаха изрази, които поставят някои нейни страници не само далеч от четивността, но и от разбирането като: *„Трудолюбието в патриархалността се превръща в нравствен капитал за личността, в атестация за всяко момиче, наличието или липсата на това качество транспозират даден персонаж в категорично позитивна или подчерано негативна определителност“* (с. 135)
- На свой ред теоретичното равнище би спечелило от по-прецизно диференциране на интерпретаторските подходи и по-категоричен избор на основна методологическа парадигма, която би елиминирала натегнатата теоретична „симбиоза“ и излишния историколитературен „баласт“ от известни факти и концепции, натежаващ на моменти в текста.
- Известната мисъл на Гьоте „В самоограничението си личи майсторът“ би могла може да направи познавателно по-функционални и по-четивни и много страници

в работата, и нея като цяло. Илюстрира това доброто впечатление от публикуваните като статии части от нея.

7. Заключение

Въз основа на изложеното давам своята положителна оценка за представената дисертационна теза. Смятам, че въпреки неравностойността в интерпретаторското равнище на отделни раздели и пасажии, в работата си върху нея Даниела Беличовска е демонстрирала търсеща изследователска нагласа, изградена в опита на литературен педагог анализаторска компетентност, ориентация в част от основната научна литература по темата, уважение към различни традиции в литературната наука, културната антропология и социологията, оригинално боравене с рядко привличани като изследователски материал български белетристични произведения, усещане за историзъм в културата, способност за самостоятелни анализи и оригинални изводи. Резултатите от нейния труд са приложими в историографията на българската литература и преподаването на изследваните автори в различни образователни степени. С увереност в основните качества на труда предлагам на Почитаемото Научно жури да присъди на Даниела Беличовска образователната и научна степен „доктор“ в област 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.1.(Филология).

Рецензент:.....

Проф. д-р Яни Милчаков

24. 09. 2015 г.